

Марија Петричевић Милош Ристић, заборављена звезда балета Народног позоришта у Београду*

Иако заузима значајно место у историји српског балета, име Милоша Ристића мало је познато. Томе је највише допринела околност да је пред улазак партизана у Београд побегао из земље заједно са једном групом уметника, пре свега балетских, чланова Народног позоришта у Београду. Проглашен за сарадника окупатора и самим тим за издајника, због наступања током окупације, Милош Ристић је престао да постоји и за нашу јавност и за историчаре балета.

Мало је писаних трагова о животу и раду овог балетског уметника. У постојећим студијама Милош Ристић се помиње као партнер великих балерина српске балетске сцене: Нине Кирсанове и Наташе Бошковић. Посебну пажњу Ристићу посветила је у два краћа текста Милица Јовановић.¹ Сви остали подаци о његовом животу и раду налазе се, попут коцкица мозаика, разбацани по оновременој дневној штампи, позоришним часописима, кратким одредницама речника балета и збиркама позоришних плаката.

Као први Србин првак балета Народног позоришта у Београду, као први Србин балетски уметник који је успешно заиграо на светској сцени и као први Србин кореограф и педагог класичног балета, а изнад свега као изузетан уметник, Милош Ристић је одавно заслужио да све те коцкице буду сакупљене и састављене у једну што је могуће вернију и потпунију слику о њему.

Пут Милоша Ристића (1913-1989)² до сцене и успеха био је тежак и пун препрека. Рођен је 1913. године у Сремској Митровици, у радничкој породици. У првој години његовог живота отац одлази од куће, а затим мајка са малим Милошем 1918. прелази у Београд, у потрази за послом. Сиromашан живот уз мајку, касније и очуха, без пријатеља и без икаквог сусрета са

плесом и позориштем није указивао да мали повучени дечак Милош носи у себи велики играчки таленат. Био је вредан и помагао је мајци у борби за опстанак, али у гимназији није био добар ђак. Због тога га очух даје на занат. Међутим, сваки пут када је пролазио поред Народног позоришта оно га је привлачило попут магнета. Често је као мали калфа стајао пред том зградом гледајући господу како улазе у фоаје. Како је сам једном приликом рекао, мислио је тада „да никада неће остварити сан да уђе у позориште“.³ Ипак, дечака молећивог погледа запазио је билетар Народног позориште и једне вечери пропустио га је без карте на представу. Случајност или прст судбине хтели су да то буде баш балетска представа. Изводио се балет *Койелија* са Наташом Бошковић и Максом Фроманом у главним улогама. То је био преломни тренутак у његовом животу. Открио је тада потпуно нови свет, свет игре, који га је опчињило. Често је долазио да замоли за бесплатну карту и све време би седео на галерији. Долазио је у позориште и за време проба. Његова једина жеља била је да заигра под светлима позорнице, да постане балетски играч.

Мајка је имала разумевање за Милошеву жељу, али не и материјалних могућности за балетско школовање сина. Како би платио часове балета које је почео да узима код Јелене Пољакове Милош је хонорарно радио у Министарству просвете, као помоћни момак. Али после само месеца дана школовања Пољакова је проценила да дечак нема талента и способности за игру и да је његово балетско школовање само узалудно бацање новца.⁴ Међутим, Милошева љубав и упорност били су велики и он успева да постане ученик Марине Олејине. Она је била његов први прави учитељ, али и велика добротница-тељка. Не само тиме што му је давала бес-

* Овај чланак је скраћена верзија једног обимнијег научног рада. Ауторка га је написала специјално за часопис *Мокрањац*.

¹ *Српска музичка сцена*. Зборник радова са националног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године, поводом 125. годишњице Народног позоришта, текст Милице Јовановић. „Милош Ристић – звезда Балета Народног позоришта у Београду“. Музиколошки институт САНУ. Београд 1995. 482-488 и Милица Јовановић. *Балет Народног позоришта*. Народно позориште. Београд 1994. 140-142.

² Милица Јовановић наводи различите године смрти Милоша Ристића: у тексту у Зборнику, који је раније писан, наводи да је умро децембра 1989. док у књизи *Балет Народног позоришта* стоји да је умро 1987.

³ М. Јовановић, нав. дело, 482.

⁴ Исто, 483.

платне часове већ су она и њен муж Вук Драговић заслужни за Милошев први излазак на сцену Народног позоришта. Било је то када је Милош имао нешто више од десет година. Статирао је у комаду Мерешковског *Пејар и Алексеј*. Редитељ представе г. Ракитин, на молбу Олењине и Драговића, пустио је непознатог дечака, Милоша Ристића, да статира.⁵

Почетак балетског рада

Ушавши у позориште на мала врата, повремено статирајући у балету, Милош је учио гледајући, понављајући виђено, примајући савете искусних играча. Његов напредак био је видљив. Почео је да добија улоге које нису захтевале само статирање.

Први пут име Милоша Ристића на платку Народног позоришта у Београду срећемо 1930. године, у 50. представи *Лабудовој језера*, одржаној 16. фебруара, у којој је наступио у *Најолићанској игри*. У сезони 1929/30. игра и у *Усјаваној лејојшици*, *Причи о Хамзи*, *Коњицу вилењаку* и *Жоржу Дандену*.

Следеће сезоне (1930/31) повећан је број Ристићевих наступа у поменутих балетима, али добија и нове, додуше још увек споредне балетске улоге - у *Жарјици* и *Рајмонди*. Током кратког рада у београдском Народном позоришту таленат младог Ристића запазио је и Антон Романовски.⁶ Он му поверава улоге у три балета која је поставио на сцену Народног позоришта у овој сезони. Била је то обновљена симфонијска поема *Шехерезада* и премијерно изведеним балетима *Живои*, по музици К. Сен-Санса, и *Дафнис и Хло* Равела.

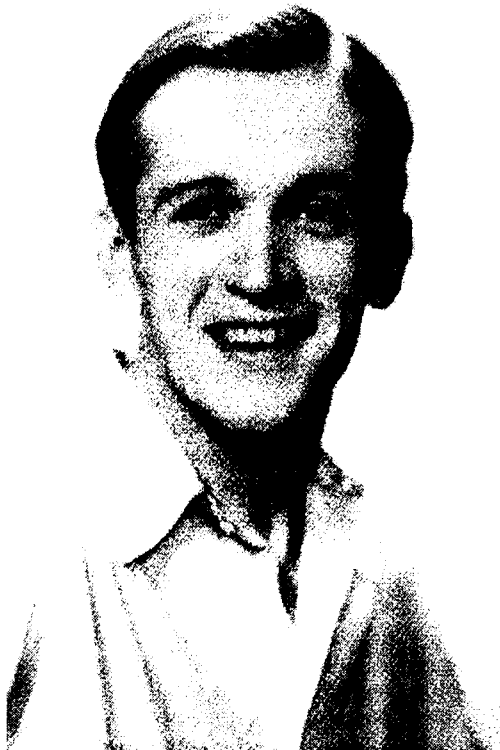
Први пут у својој каријери Ристић је заиграо у *Жизели* 30. јуна 1931. у представи у којој је Нина Кирсанова наступила као гошћа, јер је у то време била чланица трупе Ане Павлове. Тада, Ристић вероватно није могао ни претпоставити да ће једнога дана играти и као партнер Нине Кирсанове, и то баш у *Жизели*.

После кратког неуспешног ангажмана и услед више несрећних околности, велики балетски уметник Антон Романовски из Београда одлази у Букурешт. Као школовани играч, кореограф и одличан педагог он је и за кратко време рада у Народном позоришту уочио Ристићеве скривене могућности. Повео га је са собом у Букуреш и тиме определио даљи развој ка-

ријере овог младог балетског уметника.

Већ после неколико наступа на позорници Румунске државне опере у Букурешту, Ристић је скренуо пажњу на себе. Под будним оком добрих педагога нагло је напредовао. Поред Романовског учила га је и чувена руска балерина Вера Карали. Она је посебно допринела његовом уметничком усавршавању, дајући му бесплатне часове и пружајући му пуну професионалну и моралну подршку.

У то време Вера Карали била је кореограф Румунске опере и руководилац Балетског студија у Букурешту. Као њен партнер, Милош Ристић је наступио у балету *Ирис*, румунског композитора Н.

Милош Ристић уочи премијере *Ромеа и Јулије*, јуна 1942.

Нотарија, на сцени Румунске државне опере. Две сезоне (1931/32 и 1932/33) Ристић је био стални члан ове опере. Његов очекивани напредак на сцени у Букурешту нагло је прекинут, јер је због тешке болести мајке морао да се врати у Београд.

У јесен 1933. Милош Ристић је поново у Београду у коме проводи тешких годину дана. Умире му мајка, а због слабе професионалне ангажованости живи у беди. Повремено наступа у Народном позоришту,

⁵ „Од београдског статисте до европског артиста“, „Политика“, 9. март 1936. 12.

⁶ Антон Романовски био је шэф Балета Народног позоришта, први играч и редитељ од 10. септембра 1930. до 31. јула 1931. године.

захваљујући Марини Олеђиној и Нини Кирсановој, која је у то време била примабалерина, кореограф и шеф Балета Народног позоришта.

И поред изузетног напретка у развоју, и у техничком и уметничком смислу, наступа углавном у споредним улогама, у балетима *Тајна пирамиде*, *Пејрушка*, *Жар-птица*, *Вила лутака*, *Койелија* и *Лабудово језеро*.

Нина Кирсанова се трудила да Ристића ангажује у свакој премијерној представи, а и кад год је била потребна нека замена. Током целе сезоне 1933/34. Ристић редовно игра у кореографској симфонији *Човек и коб*, која је премијерно изведена 19. јануара 1934, у режији и кореографији Нине Кирсанове, по Мјасину.

У балетима премијерно изведеним 28. марта 1934. *Прича о Јосифу и Тил Ојленшијел*, у кореографији Пие и Пина Млакара, Ристић наступа заједно са М. Панајевим, А. Доброхотовим и Р. Крстићем.

Крајем ове сезоне, 16. јуна 1934. године, у режији и кореографији Нине Кирсанове премијерно су изведени балети *Јесења њома*, балет у једном чину на музику Ф. Шопена, и *Сонајша великог града*, балет у три слике на музику А. Тасмана. Из плаката којим се најављује ова премијера види се да Ристић наступа у *Јесењој њоми*, у нумери *Валцер бр. 2*, заједно са Ј. Василевом, М. Панајевим и М. Олеђином. У *Сонајши великог града* Ристић игра Бонвивана са Доброхотовим.

У том тренутку без сталног ангажмана и са неизвесном будућношћу, Ристићу се насмешила срећа. На позив Пина Млакара, заједно са паром Млакар, Даницом Живановић и Михаилом Панајевим, одлази у Швајцарску, где добија ангажман у великом Циришком градском позоришту, и то као солиста. Овде проводи две сезоне (1934/35 и 1935/36) и учествује у светском праизвођењу југословенског балета *Ђаво у селу*, Франа Лотке. Поводом премијере овог балета у часопис „Der Tanz“ посебно је истакнута „народски свежа варијација скокова Милоша Ристића изведених у колу“.⁷

Изузетним талентом и, нарочито, својим високим и лаким скоковима Ристић је одмах привукао пажњу. Потврду налазимо у позоришном часопису „101. Spielzeit Stadttheater Zurich“, који већ на самом почетку Ристићевог ангажовања 1934. године објављује његову слику као солисте и репертоар представа у којима наступа:

Ђаво на селу, *Леђенда о Јосифу*, *Тил Ојленшијел*, *Вила лутака* и *Лицијарско срце*. Биле су то представе у којима се Ристић већ доказао и које је добро познавао са београдске сцене.⁸

Изузетан успех који је постигао, признања и похвале само током прве сезоне нису га заслепеле. У жељи да се још више усаврши, он користи сваку прилику да учи код угледних балетских стручњака. Време између две позоришне сезоне два пута користи да се у Паризу уставршава код Јегорове, Розен и Преображенске.⁹ Много су му користили и савети светског уметника Сержа Лифара, који је тада био на челу Балета Велике опере. Колики је Ристићев квалитет био у то време доказује и податак да је суделовао у балетским представама познатог мајстора балета Војћеховског, који му је понудио ангажман у Америци.¹⁰

Највероватније да Ристић није прихватио понуђени ангажман, како су 1936. писале београдске новине „због породичних прилика“ - али и због неодслуженог војног рока. Уместо одласка у Америку, он поново потписује уговор са градским позориштем у Цириху и са својом партнерком Мајом Киблер предузима турнеју по Швајцарској, коју њих двоје завршавају тријумфалним концертном у Београду, 10. марта 1936. на Коларцу.

Те 1936. године Ристић има ангажман у париском позоришту Алхамбра. У исто време, ангажован је на две године у трупи Руског балета у Монте Карлу.¹¹ Овај ангажман имао је велики значај за Ристићево балетско усавршавање, јер у то време са њим ради један од првих играча и педагога трупе Ролан Жерар. Он је нарочито допринео да Ристић још више развије своју играчку технику. Са трупом Руских балета путовао је на турнеје у Египат, Индију, Аустралију, Нови Зеланд, Италију, Немачку и Скандинавију. То је био период када се Милош Ристић коначно формира у играча виртуозне технике. После ове турнеје Ристић се вратио у земљу да одслужи војни рок.¹²

На балетску сцену, после дуже паузе, Милош Ристић се враћа солистичким концертном 12. маја 1938. године одржаним у згради Мањежа под називом „Концерт Милоша Ристића уз суделовање Наташе Бошковић“. Одабрани програм поставио је заједно са Наташом Бошковић по кореографијама које су познавали. На програму су били Ф. Шопен, П. Чајковски, К. М.

⁷ М. Јовановић, нав. дело. 485.

⁸ Исто.

⁹ „Од београдског статисте до сврпског артисте“, „Политика“, 9. март 1936. 12.

¹⁰ Исто.

¹¹ „Српска сцена“, бр. 4. 15. новембар 1941. 119.

¹² Исто.

Вебер, Ж. Масне, Ј. Штраус, М. де Фаља и Ф. Лотка. Ристић је извео три соло тачке: *Мазурку* (Шопен), *Фаруку* (де Фаља) и *Трејак* (Чајковски).

Колико је Ристићев повратак на београдску балетску сцену био блистав казује и критика др Милоја Милојевића у „Политици“.¹³ Милојевић истиче да је Милош Ристић један од „најлепших играчких талената које ми Словени имамо, и један од најистакнутијих југословенских балетских играча. (...) Он је данас изграђен играч, нарочито запажен са полета својих скокова – а скокови су и најспецифичнији карактеристикум игре мушкарца у балету. То не значи да г. Ристић не располаже и другим особинама: сигурношћу става и позе; гипкошћу покрета у финијим играчким композицијама; лепим и духовитим комбинацијама гротеске и жанр-игре. Ми никако не бисмо хтели играчкој уметности г. Ристића да ударимо једностран печат изражених скокова. Али г. Ристић тим доминантним елементом мушке балетске игре влада са толико полета, и изразио га је на врло диференцираној основи (...) да се том делу његове игре може поклонити особита пажња.“¹⁴

Повратак на сцену Народног позоришта

На сцени Народног позоришта Милош Ристић поново почиње да наступа као хонорарни први играч, крајем 1938. Тачније, 1. децембра 1938. у улози Мирка у Лоткином балету *Ђаво на селу*, са Јаном Васиљевом у улози Јеле. Иако је наступио у светској праизведби овог балета у Цириху, 18. фебруара 1935, Ристићу није пружена прилика да наступи и на београдској премијери 25. марта 1938. године. Улога Мирка тада је припала Анатолију Жуковском, а Јела је била Наташа Бошковић. Тек када је дошло до измене у првој поставци, поменутог 1. децембра 1938. године, Ристић преузима ову улогу, а као његове партнерке смењивале су се Ј. Васиљева и Н. Бошковић.

У *Лабудовом језеру* у улози Принца Ристић дебитује 5. јануара 1939. године када наступа са тада балетским дивама Наташом Бошковић, као Одетом, и Марином Олењином, као Одилијом.

У то време, без сваке сумње, на српској балетској сцени није постојао бољи и перспективнији балетски уметник од Мило-

ша Ристића. Његове наступе београдска публика је сваки пут поздрављала френетичним аплаузима, каквим је ретко који од наших уметника био награђиван. Његову уметничку зрелост и квалитет показује и податак да га је, иако је био још увек у статусу хонорарног првог играча Народног позоришта, Наташа Бошковић одабрала за партнера на свом првом концертном гостовању у иностранству. Било је то у Швајцарској од 20. до 28. фебруара 1939. године. Наступили су у три града са три концерта. Први је одржан у Цириху, у Драмском позоришту, други у Базелу, а трећи у Сен Галену.¹⁵

Кад год му се указала прилика Ристић је нарочито помагао младим балетским уметницима. И Вера Костић је била једна од балерина којој је Ристић помогао и саветима и подршком. Она поред осталог памти Милошеву импресивну игру, пре свега скокове које је изводио у *Сну о ружи*, једној од нумера у којој су често заједно наступали: „Седећи, по режији, у столицу увек бих вирила кроз трепавице на једну одређену Милошеву соло партију... Кренуо би из средине, дубине сцене, према просценијуму кораком мазурке и туревима, и та се фраза понавља три пута. Чар је била у томе што би он високо скочивши у ваздух као сврдло место два завртео три тура, понављао три тура, што више никад нисам видела, ни код наших, ни код страних играча. Не тврдим, вероватно још то успева, но ја то не видех.“¹⁶

Са Татјаном Фарчић, ученицом Пољакове, наступа на њеном првом балетском матинеу. Концерт је одржан 2. априла 1939. године у Народног позоришту у згради код Споменика. Свој печат овом концерту Милош Ристић је дао и као кореограф. У његовој кореографији изведене су и нумере: *Дебиси – Последњојне једног фауна*, *Бах – Прелудијум* и одломак из *Лабудовог језера*, Чајковског.

Ристићево интересовање за кореографски рад и остваривање кроз нове балетске креације, указивали су на свестрану и креативну балетску личност. Педагошки рад био је трећа сфера Ристићевог интересовања. На сва три балетска поља, са великом радошћу и заносом, био је ангажован у време окупације. У пуној снази и са великим еланом, својим радом обећавао је тада да ће Београд у једној личности коначно добити великог учитеља, плесача и кореографа.

По свему судећи, таленат и способно-

¹³ „Политика“, 15. мај 1938, 12.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Ксенија Шукуљевић-Марковић. *Наташа Бошковић, примабалерина, кореограф и њена дођа*. Музеј позоришне уметности Србије. Београд 1989, 107.

¹⁶ Вера Костић. *Сенке које сјаје*. Музеј позоришне уметности Србије. Београд 1998, 71.

сти Милоша Ристића нико није оспоравао нити је могао да доведе у сумњу, па је потпуно нејасно који је био разлог да се толико одуговлачи са његовим ангажовањем за сталног члана Народног позоришта у Београду.

Током лета 1939. Ристић је свој квалитет доказивао и на сцени лондонског Ковент гардена наступајући као први играч трупе Руских балета. У то време ни један наш балетски уметник није могао да се похвали оваквим успехом. Наступати као први играч ове чувене руске балетске трупе заиста је био доказ врхунског квалитета, а наступ на сцени Ковент гардена велика је част.

У *Позоришном годишњаку* Народног позоришта за 1938/1939. Милоша Ристића налазимо у статусу првог играча, али хонорарног.¹⁷ Наредне позоришне сезоне (1939/1940) Милош Ристић постао је коначно стални члан, односно први играч, и то решењем управе бр. 8201 од 5. децембра 1939. године.¹⁸

Стални ангажман у Народног позоришту

У сезони 1939/40. највећи догађај за Београдски балет био је долазак Бориса Романова, по позиву дирекције Опере Народног позоришта

Као гост, Романов је на сцену Народног позоришта поставио три нова балета. То су били *Тамара*, М. А. Балакирјева, балетска легенда у једном чину, либрето по поеми М. Ј. Љермонтова, затим *Балерина и бандиџи*, В. А. Моцарта, балет у једном чину (на музику балетске свите *Les petits riens*, мениета *Ес-дур* симфоније и *Мале ноћне музике*) и *Болеро*, Мориса Равела. На премијери одржаној 14. октобра 1939. Ристић је наступио у улози вође бандита, Аница Прелић му је била партнерка као његова вереница, а Наташа Бошковић и Анатолиј Жуковски наступили су у главним улогама, као Шарлота и Мартинез. Иако у другом плану, у овом балету Ристић је својим виртуозним наступом успео да одушеви и публику и критичаре, али је своје балетско умеће и таленат у правом светлу показао на репризи *Болера*.

Нарочито одушевљење изазвао је балет *Болеро*. Уметници су својом игром толико опсенили публику да је представа била поновљена и на премијери 14. октобра, када је Жуковски наступио као Кабалеро а Прелић као Гитана, и на првој репризи

20. октобра 1939. са М. Ристићем и Н. Бошковић. То је био први случај ове врсте у историји београдског балета.

После дуже паузе балет *Жизела* нашао се на сцени Народног позоришта у Београду поново захваљујући Нини Кирсановој. Обновљена *Жизела* приказана је 24. новембра 1939. са Нином Кирсановом у главној улози и А. Жуковским као кнезом Албертом. На првој наредној представи 3. децембра 1939. главне улоге преузели су Наташа Бошковић и Милош Ристић.

Опера *Орфеј*, К. Вилибалда Глука премијерно је изведена 29. фебруара 1940. године. У великом балету главна сола играли су Н. Бошковић и М. Ристић. Поред ових нових улога, Ристић је и у овој сезони наступао у већ запаженој улози Мирка у балету *Ђаво на селу* и као Принц у *Лабудовом језеру*, као партнер Наташе Бошковић у улози Одете.

На балетском концерту који је одржан 9. новембра 1939. на Коларчевом универзитету Милош Ристић се први пут представља као кореограф једног балета. Био је то балет у једном чину *Леи Дунав*, Ј. Штрауса.

Први и једини пут Наташа Бошковић и Милош Ристића гостовали су у Новом Саду 22. октобра 1939. на позорници Народног спомен-дома. О гостовањима Милоша Ристића изван Београда веома мало се зна, а може се претпоставити да има и оних о којима није остало писаног трага. Једно од мало познатих је и његово гостовање у Сарајеву 1940. године. Наиме, низ гостовања балетских уметника у Сарајеву завршен је Великом балетском вечери, одржаној 10. марта 1940. године, на којој су наступили „Ира Васиљева, чланица Ковент гарден балета и Милош Ристић, први играч Београдског балета и тада члан Ковент гардена у Лондону“.¹⁹ Занимљиво је да Слободанка Грбић-Софтић, у чијој књизи *Освајање игре* и налазимо овај податак, Милоша Ристића представља и као члана Ковент гардена, јер нигде другде не налазимо податак да је Ристић у то време био и члан овог чувеног лондонског позоришта. И гостовање Милоша Ристића у Скопљу такође остаје забележено само као кратка информација у скопском „Позоришном листу“, у тексту под називом „Концерт првака београдског балета“.²⁰ У њему сазнајемо да су 22. октобра 1940. Јања Васиљева, Анатолиј Жуковски и Милош Ристић, уз клавирску

¹⁷ *Годишњак Народног позоришта 1938-1939*. Народно позориште, Београд 1939. 11.

¹⁸ *Годишњак Народног позоришта 1939-1940*. Народно позориште, Београд 1940. 12 и 46.

¹⁹ Слободанка Грбић-Софтић, *Освајање игре*. „Свијетлост“, Сарајево 1986. 164.

²⁰ „Концерт првака београдског балета“. *Позоришни лист*. Скопље. 1. новембар 1940. бр. 5. 14

пратњу Димитрија Конрадија, приредили врло успело балетско вече.

Уочи Другог светског рата

Пред почетак Другог светског рата Балет Народног позоришта у Београду имао је балетски ансамбл који је у другој деценији свог постојања доживљавао пуну уметничку зрелост. Врхунским извођењем постављеног репертоара, чланови балета и солисти показали су да су својим квалитетом и креативношћу спремни да успешно изнесу сваки класични балет. Међутим, шеф балета и први играч Анатолиј Жуковски настоји да оживи и балете домаћих аутора, засноване на фолклорној музици и плесу.

Домаћи балет *Огањ у њланини*, на музику Алфреда Пордеса, по либрету и у кореографији Анатолија Жуковског, премијерно је изведен 15. фебруара 1941. Исте вечери приказане су још две балетске целине: *Из збирке југословенских игара* и *Симфонијско коло*, обе у поставци Анатолија Жуковског. То је била једина балетска премијера у сезони 1940/41.

Огањ у њланини извео је целокупни балетски ансамбл, предвођен првим играчима и солистима: Милош Ристић (млади чобанин), Јања Васиљева (девојка), Аница Прелић (њена другарица), Радивоје Крстић (стари чобанин), Александар Доброхотов (харамбаша), Олег Гребеншчиков (стари кмет) и Игор Гребеншчиков (игуман).

Пред почетак Другог светског рата готово да није било балетске представе на сцени Народног позоришта у којој Ристић није био ангажован. Коначно су његови играчки квалитети били признати у правом смислу и на прави начин за једног балетског уметника. Најчешће наступа са Наташом Бошковић и Јањом Васиљевом, али и у појединим алтернацијама са Надом Аранђеловић и Аницом Прелић. Поред већ устаљених улога у балетима *Ђаво на селу*, *Болеро*, *Жизела* и *Лабудово језеро*, у овој сезони са Наташом Бошковић наступа, алтернирајући Жуковског, и у балету другог чина опере *Пикова дама*. Опера *Ђоконда*, А. Понкиелија премијерно је изведена 13. новембра 1940. године. Ристић је наступио као Фебус, док је Краљица ноћи била Јања Васиљева. Од ове сезоне Ристић често игра и младог Грка у балету *Валџурџијска ноћ*, а као Аспазија пратнерке су му биле Н. Бошковић, Н. Аранђеловић и Ј. Васиљева.

Пред Други светски рат М. Ристић је заједно са Олгом Грбић-Торес неговао изворну и стилизовану шпанску игру на концертним подијумима у Београду²¹, али се о томе веома мало зна, тачније нема неких конкретних података о њиховом раду и наступима. У овом периоду он отвара и своју балетску школу, али она престаје да ради по почетку рата.²² Нажалост, ни о раду школе нема неких конкретних података у постојећој позоришној документацији.

Последња позоришна сезона пред Други светски рат (1940/41) нагло је прекинута 6. априла 1941. бомбардовањем Београда. Том приликом страдало је и Народно позориште. Обе сцене, велика у згради код споменика кнезу Михаилу, и мала на Врачару, у Мањежу, биле су онеспособљене за рад.

Зграда на Врачару оспособљена је за шест месеци и у њој је отворена нова позоришна сезона 1. октобра 1941. Све до поправке и реконструкције велике сцене код споменика 20. јуна 1942. године, драмске, оперске и балетске представе Народног позоришта извођене су у Мањежу и у дворани Коларчевог универзитета, која је остала неоштећена у бомбардовању.

Доба окупације

На новоотвореној сцени Мањежа балетски ансамбл Народног позоришта појавио се први пут пред београдском публиком 8. октобра 1941. Приказан је романтични балет *Жизела* Адолфа Шарла Адама и као допуна ове велике представе, балетски дивертисман.

У улози *Жизеле* наступила је примабалерина Наташа Бошковић; краљица вила била је примабалерина Јања Васиљева; улогу принца Алберта играо је први играч Милош Ристић, а шумара Илариона први карактерни играч Александар Доброхотов. Дивертисман је био састављен од балетских нумера на музику наших и страних композитора у кореографији А. Жуковског. Поред целокупног балетског ансамбла, у дивертисману су наступили, у појединачним тачкама, све примабалерине, солисткиње и солисти: Васиљева, Аранђеловић, Прелић и први играчи Жуковски, Ристић, Доброхотов.

Дивертисмани су били главно обележје прве ратне сезоне. Изведено их је чак десет, углавном у кореографији А. Жуковског. Ристић је наступио у сваком од

²¹ Фердинанд Рсјна, *Речник балетиста* „Вук Караџић“ - Larousse, Београд, 1980, Ристић Милош, 322.

²² Милица Јовановић наводи податак да је школа Милоша Ристића радила у периоду од 1942-1944, нав. дело 487.

Милош Ристић у балету
Балерина и бандићи

њих, у по неколико нумера по дивертисману. Партнерка му је била најчешће Н. Аранђеловић, а затим и Ј. Васиљева.

Поред дивертисмана често су играни и једночини балети из репертоара пре рата: *Болеро*, *Валјурђијска ноћ* и *Силфиде*. У њима је Ристић наступао као партнер Наташе Бошковић и Јање Васиљеве, Наде Аранђеловић и Анице Прелић. *Сан о ружи*, балетска поема у једној слици од Жан-Луја Водвајеа, на музику К. М. Вебера, била је веома омиљена код београдске публике током окупације. У њој је Ристић наступао са Н. Бошковић.

Иако се прва ратна сезона одвијала под заиста тешким условима, изузетним напором и залагањем целог балетског ансамбла на челу са А. Жуковским, за пола године рада дате су две премијере: праизведба балета *У долини Мораве*, на музику Светомира Настасијевића, по либрету А. Жуковског, и премијера балета *На балетском часу*, Јохана Штрауса сина и Јозефа Ланера остварене су 3. јануара 1942.

Балет *У долини Мораве* извео је целокупни балетски ансамбл Народног позоришта, на челу са првацима Јањом Васиљевом (девојка) и Милошем Ристићем (момак).

Једночини балет *На балетском часу* састављен је од краћих нумера Јохана Штрауса-сина и Јозефа Ланера; он дакле није написан као самостално дело тих аутора и као такав, под овим називом и са оваквом музиком, играо се само у београдском Народног позоришту. Ученицу Флору играла је Нада Аранђеловић, првог играча Нарциса Милош Ристић, маистра Феутелија - Анатолиј Жуковски, а Феутелијеву нећаку Аделу тумачила је Јелена Корбе... Кореографију и режију оба балета урадио је Анатолиј Жуковски.

Под ознаком премијере 2. маја 1942. изведен је концерт под називом *Велико балетско појодне* у кореографији А. Жуковског. Из програма се види да је Жуковски поред својих кореографија уврстио у овај концерт и једну Ристићеву: то је било премијерно извођење *Пинокија*.

Убрзо се Ристић пред београдском публиком представио са још неколико својих кореографских остварења. Одмах по завршетку сезоне, на Летњој позорници на Калемегдану, 20. јула 1942. чланови Народног позоришта, на челу са Нином Кирсановом, Аницом Прелић, Вером Костић и Милошем Ристићем, приредили су велику балетску представу. То је био први

пут да је балет код нас изведена у природи, под отвореним небом. На програму су, између осталог, били и једночини балети *На лейом њавом Дунаву*, Јохана Штрауса, *Сан о ружи*, К. М. Вебера, у кореографији Милоша Ристића, као и *Улична играчица*, Албениса и Гранадосова *Шпанска игра*, такође у Ристићевој кореографији, по Мјасину.²³

Прваци београдског балета у овом периоду нису нимало запоставили концертну активност. Са Нином Кирсановом Ристић је наступио на концерту 7. новембра 1941. на Коларчевом универзитету. Због великог успеха и интересовања публике концерт са Надом Аранђеловић, који је одржан 3. фебруара 1942. године, поновљен је 18. фебруара, опет у пуној сали.

Наташа Бошковић и Милош Ристић били су неприкосновени љубимци београдске публике па је с тога и разумљиво што је концерт који су приредили 20. марта 1942. на Коларчевом универзитету наишао на изузетан пријем код публике. У првој половини априла прваци београдског балета Н. Бошковић и М. Ристић одржали су још два концерта на Коларчевом универзитету, за које су све улазнице такође биле продате. Са истим програмом наступили су и на добротворним концертима 8. маја и 7. јуна исте године.

Пред крај позоришне сезоне 1941/42. године долази до осипања балетског ансамбла. Остало је мало зрелих играча. Младе снаге нису могле да изнесу већ постојећи репертоар и да реализују нове велике балетске представе. То је довело и до осиромашења репертоара у сезони 1942/43.

Нина Кирсанова, која је поново дошла за шефа Балета, кореографа и примабалерину Народног позоришта, морала је да се задовољи много скромнијим репертоаром од планираног. Ово је била прва сезона у којој није било нових великих балета. Од нових улога Ристић је остварио наступ са Н. Бошковић у *Pas classique espagnol*, на музику Жила Маснеа, у кореографији Олге Преображенске. Ова нумера изведена је у оквиру балетског дивертисмана 9. септембра 1942.²⁴

У оквиру Дивертисмана у режији и кореографији А. Жуковског 12. октобра 1942. године, М. Ристић и Н. Бошковић извели су први пут *На лейом њавом Дунаву*, Ј. Штрауса, у кореографској поставци Н. Кирсанове.

Репертоар Балета Народног позори-

²³ „Балетска представа на Калемегдану“, *Ново време*. 19. јул 1942.

²⁴ Плакат. I. бр. 12505-1. Музеј позоришне уметности Србије

шта у новој сезони (1943/44) био је знатно обogaћен. После годину дана рада под сталним надзором Нине Кирсанове, подмлађени балетски ансамбл стекао је зрелост и снагу за нова балетска остварења што је оставило простора за Н. Бошковић и М. Ристића да се прихвате и редитељских односно кореографских полова. Дивертисмани су задржани, али су знатно ређе извођени.

У овој сезони, премијерно су изведени балети: *Карневал*, Роберта Шумана, *Фантасијична симфонија*, Хектора Берлиоза и *Чаробни дућан*, Ђ. Росинија.

Чини се да је у том тренутку Милош Ристић био свестан да се потпуно потврдио у балетском смислу и да ће још дуго остати неприкосновени првак београдског балета. То је било и реално јер су по техничком и уметничком квалитету наши најбољи балетски играчи у том тренутку били много степеника испод њега. И заиста, још дуго после његовог одласка из Београда, у очима оних који су имали срећу да гледају његове наступе, он ће остати звезда непомућног сјаја. Те сезоне 1943/44. Ристић је себе посветио кореографском раду, као да је наслућивао да је ово његова последња сезона пред београдском публиком, па се трудио да покаже своју изузетност и у овој сфери уметничког рада.

Као кореограф. Милош Ристић поставио је премијерно пет балета: *Баханал*, Рихарда Вагнера, *Сан о ружи*, Карл Марије Вебера, *Појодне једног фауна*, К. Дебисија, *Фантасијичну симфонију*, Хектора Берлиоза и *Чаробни дућан*, Ђоакина Росинија.

Може се рећи да је ова сезона била његов кореографски тријумф, али не и врхунац. Као кореограф, у том тренутку много више је обећавао и у области класичног балета, али и на пољу стилизоване народне игре. Учио је доста од Жуковског и ослањао се на њега у извесном смислу, као што је он сам касније послужио као узор и ослонац Димитрију Парлићу, пре свега у стилизацији народне игре.

На сцени код Споменика одржано је 20. новембра 1943. године балетско вече које се може назвати вече кореографија Милоша Ристића. Најпре је премијерно у Ристићевој кореографији, према Нижинском, изведен балет у једној слици *Појодне једног фауна*. Затим је изведен балет *Сан о ружи*, у Ристићевој кореографији по Фокину. После два једночина балета уследио је Дивертисман у оквиру кога је Ристић извео *Пинокија*, његово најоригиналније и најпознатије кореографско остварење. Као круна вечери премијерно је изведена Росинијева *Таранџела*, у Ристићевој кореографији.

У балету *Појодне једног фауна* Ристић је играо Фауна а Нимфе су биле Вера Костић, Тамара Максимовић и Катарина Обрадовић. Нада Аранђеловић била му је партнерка у балету *Сан о ружи*. *Таранџелу* су одиграли Аница Прелић и Славко Ежен.

Ово вече било је нека врста најаве и припреме публике за балетску премијеру која је одржана 15. децембра 1943. године. У оквиру ње премијерно су изведена три кратка балета: *Баханал* у једној слици, на музику *Венус берџ* из опере *Танхојзер*, Рихарда Вагнера, *Бале-*

рина и бандијии, балет у једном чину, на музику Моцарта, либрето М. Петипа и *Карневал*, у једној слици, на музику Роберта Шумана.

Баханал је изведен у кореографији М. Ристића, који је и тумачио лик Сатира, док је Н. Аранђеловић била Нимфа.

Балет *Балерина и бандијии*, овога пута изведен у редитељској обради Нине Кирсанове, у кореографији и режији Романова, обновљен, имао је карактер премијере. У новој подели играли су: Нада Аранђеловић (Шарлота Чели), Александар Доброхотов (Маркиз де Босежур), Милош Ристић (Салваторе Алфонсо) и Аница Прелић (Мерцедес).

Милош Ристић и Нада Аранђеловић, Париз 1938.

Мада се у то време *Карневал* већ увелико, и с великим успехом, играо на свим значајним светским позорницама, ово је било његово прво постављање пред нашом публиком. Режију и кореографију, по Фокину, урадила је Н. Бошковић, док су главне улоге у овом балету у једној слици припале Нади Аранђеловић (Коломбина), Милошу Ристићу (Арлекино) и Александру Доброхотову (Пјеро).

Као своје последње кореографске радове, Милош Ристић је поставио Берлиозову *Фанџасџичну симфонију*, балет у пет слика и *Чаробни дућан*, балет у једном чину, на музику Ђоакина Росинија и Оторина Респигија. При постављању ових балета Ристић се држао скица великог Леонида Мјасина с којим је сарађивао у сценском остварењу ових балета током наступа у иностранству, у великој балетској трупи Руских балета. Премијера оба балета одржана је 8. априла 1944.

У *Фанџасџичној симфонији* као млади песник наступио је М. Ристић, а партнерка у улози визије вољене девојке била му је Нада Аранђеловић. Младог дендија у *Чаробном дућану* играо је М. Ристић, а са Надом Аранђеловић је одиграо чувени *Кан-кан*.

Балет *Фанџасџична симфонија* представљао је новину на позорници Народног позоришта, јер је Ристићева кореографија урађена као мешавина два стила, синтеза класичног и савременог балета. *Чаробни дућан* је, међутим, био урађен у класичном духу.

Нажалост, није било много времена да ови балети заживе пуним животом на сцени Народног позоришта, јер је Београд за свега неколико дана од премијере, 16. априла 1944, на православни Ускрс, доживео ново бомбардовање - овог пута савезничко. То је довело до страшног разарања југословенске престонице и прекида рада Народног позоришта од 19. априла до 30. јуна. Представе су од 30. јуна до 4. септембра 1944. играње искључиво на летњој позорници у Брегалничкој улици бр. 5.

Пред улазак партизана у Београд један број, пре свега балетских уметника, отишао је из земље. Међу њима је био и Милош Ристић.

Одлазећи из Београда у најбољим годинама живота, у највећој снази и стваралачкој зрелости, Милош Ристић није ни слутио да се његова уметничка каријера у том тренутку и завршила. Недаће које су уследиле, године лутања, патњи, немогућности да се нађе позоришни ангажман, биле су готово невероватне за играча његовог калибра.

Веома мало се зна о животу, а још мање о раду Милоша Ристића у егзилу. Зна се да је из Београда 1944. године, отишао у Беч. Тамо је ухапшен и затворен у логор. У то време у Бечу је била и Наташа Бошковић, која преко пријатеља успева да му помогне и извуче га из логора. После

тога чинило се да ће Милош Ристић добити шансу да настави балетску каријеру. Охрабрило га је то што је крајем 1944. добио ангажман као први играч и кореограф у Моравској Острави. Међутим, ту се задржао веома кратко, до нових савезничких бомбардовања. За то време успео је да спреми балет у опери *Барон Циџанин*. Поново бежи, али овога пута са лажним пасошем успева да дође у у Милано, а затим у Швајцарску. Крајем 1945. опет доспева у логор. „После великих мука у Цириху је добио место првог играча, а потом и кореографа. Заједно са Надом Аранђеловић добија ангажман 1947. године у Аустралијском балету. Дао је отказ у Цириху, отпутовао у Лондон и - није добио визу. Вратио се у Цирих али је његово место било попуњено. Организовао је малу трупу, прешао у Шпанију и 1960. године у Мадриду у позоришту *Зарзуела*, у оквиру приватне опере, као кореограф поставио Свиту из балета *Крчко Орашчић*, *Рајсодију No 2* Ф. Листа и *Југословенске иџре* на музику С. Христића, А. Пордеса, К. Барановића, Ф. Лотке. У току пола године та опера је банкротирала. После тога Милош Ристић је решавао своје egzистенцијалне проблеме постављајући играчке програме у ноћним клубовима. Остао је вечити апатрид. Тек је средином осамдесетих година добио шпанско држављанство. (...) Тачан датум његове смрти се не зна. Милош Ристић је умро непознатог дана децембра месеца 1989. године, сахрањен је у општој гробници, ако се може веровати телефонском одговору новог власника бившег Милошевог стана.“²⁵

Не може се оспорити да је Милош Ристић био један од највећих балетских уметника у историји српског балета, а свакако најистакнутији играч на београдској сцени пре Другог светског рата. Милош Ристић кореограф, па и педагог, остао је у сенци Милоша Ристића балетског играча. Али, не зато што је та креативна страна његове личности била мање вредна, већ зато што није имао прилику да је развије и покаже у пуној снази. У време свог највећег успеха Ристић није имао конкуренцију на сцени Народног позоришта међу постојећим играчима, а ни по свестраности своје балетске личности. Зато се неминуовно намеће питање: шта би све још постигао и које место би заузео Милош Ристић у историји југословенског и српског балета да судбина није била тако сурова према њему.

²⁵ Исто дело као у белешци 1. 488.